

of self-organization (synergetics) allows not only to take another look and explain known facts and regularities, but also to generate fundamentally new directions in the study of art associated with his perception, because music affects the evolution of consciousness of the individual. Nowadays music education is based on the understanding of musical art and characterized by multidimensionality, polyvalence, multivariability.

The principles of synergetics in music education coincide with the principle of self-actualization of humanistic pedagogy, when the synergetic approach to education and the person is understood as a holistic phenomenon. The main problems of synergetics in the context of music education are based on the following key concepts of musical consciousness, interdisciplinarity, self-organization, self-development. If the main points around which the system of music education is built, are the object (pupil, student), and the aim is the development of a harmonious personality, the analyzed main concepts of synergetics reveal fundamental features of personal development such as thinking, spiritual-philosophical, personal openness to the outside world. Accordingly, meaningful synergistic issues have a significant heuristic value in the field of music education, which is experiencing a period of transformation due to contemporary social and aesthetic challenges, information progress and computerization.

Key words: *music education, music, musical consciousness, interdisciplinarity, synergetics.*

УДК 371. 315: 821.161.2

А. А. Сергієнко

Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті окреслюється методична проблема формування засобами української літератури життєво необхідних соціальних компетентностей з акцентуванням на національних рисах українського народу та викликах сьогодення щодо національно-патріотичного виховання, зокрема у процесі вивчення художніх творів української літератури. Автор статті пропонує конкретні, апробовані в навчальному процесі шляхи реалізації компетентнісного підходу на уроках української літератури, методи інтерактивного та групового навчання для забезпечення діяльній основи уроку, інші інноваційні прийоми, які допоможуть усім суб'єктам діяльності реалізувати навчальні цілі, створити атмосферу особистісно зорієнтованого, демократичного, результативного навчання.

Ключові слова: *національна ідентичність, соціальні компетентності, українська література, художні твори, інтерактивні та групові методи, дискусійність, компетентнісно зорієнтовані завдання.*

Постановка проблеми. Ми повсякчас спостерігаємо, що сучасна методична наука оновлюється дуже швидкими темпами. Адже постійно виникає необхідність сприймати входження нових технологій, методичних моделей, освітніх підходів, об'єднувати їх, надавати їм практичне спрямування, розширювати діяльнісні горизонти, доповнювати, а не заперечувати нові здобутки, вивчати і впроваджувати їх. Тож, урахувавши ознаки національної ідентичності українського школяра (за методикою

Б. Степанишина), зберігаючи індивідуальну свободу учня (за методикою Є. Пасічника), використовуючи діалогічну спрямованість методики Г. Токмань, беручи за основу особистісно зорієнтоване вивчення літератури (за розробками А. Фасолі), застосовуючи сучасні засоби медіаосвітнього простору, учитель-філолог для створення власної педагогічної траєкторії і забезпечення якісного рівня шкільної літературної освіти обирає розумне поєднання запропонованих шляхів, методів, технологій. Здійснюючи такий вибір, учитель зобов'язаний реагувати на виклики часу, соціальні тенденції, суспільні події тощо. Як безсумнівне досягнення спільних пошуків науковців і практиків за останні роки розцінюємо те, що новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти унормував потребу організації навчання на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого та діяльнісного підходів. Саме цей документ трактує компетентність як «набуту у процесі навчання інтегровану здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці» [4, 2]. Сьогодні компетентнісний підхід педагоги сприймають як один із прогресивних шляхів, що спрямовує навчально-виховний процес на досягнення результатів, тобто сформованість у випускників ключових, загальнопредметних і галузевих компетентностей. Виходячи з вищезазначеного, буде доречно зупинитися на підходах до формування соціальних компетентностей з урахуванням національних рис, особливостей характеру, менталітету українського народу, які яскраво відображені у творах українського мистецтва, оскільки цьому питанню не надавалося необхідної уваги в теоретичних працях та практичних дослідженнях учених і методистів. А саме літературна освіта є важливим чинником виховання громадянина-патріота України, українська література – потужним носієм ідентичності української нації, а мова – її генетичним кодом.

Аналіз актуальних досліджень. Події, що відбуваються сьогодні в Україні, ні в кого не залишають сумніву: одним із ключових завдань навчальних закладів має бути виховання громадянина з високим рівнем сформованості національної свідомості, громадянського патріотизму, суспільної активності, соціальних компетентностей. Такі завдання вирішуються у процесі соціалізації через засвоєння людиною особистісних цінностей, соціальних норм та моделей поведінки. Цей складний і багатофакторний процес досліджували та аналізували такі відомі вітчизняні й закордонні вчені: А. Адлер, І. Бех, М. Бітянова, Л. Божович, Д. Джеймс, М. Монахов, Л. Сохань, О. Сухомлинська, М. Рубінштейн, К. Роджерс та ін. Найбільш усталеним є трактування терміну «соціалізація» як процесу «засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють їй функціонувати як повноправний член суспільства», відповідно «соціальний» як такий, що «пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві» [2, 1164]. У сучасній вітчизняній і зарубіжній психолого-

педагогічній науці досить масштабно досліджується питання компетентнісного підходу, компетентностей та їх класифікації. Л. Алексєєва, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Єрмаков, Н. Кузьміна, А. Мудрик, А. Маркова, Д. Равен, О. Пометун, О. Савченко у своїх публікаціях розглядають від 3 до 30 компетентностей, серед яких виокремлюється соціальна компетентність з різними характеристиками: соціально-комунікативна, соціально-психологічна, соціально-професійна. Отже, на соціально-національну компетентність увага не зверталася, хоча, як відомо, особистість сприймає історичне життя через національне буття свого роду, його культуру, звичаї, традиції, які входять у свідомість людини поза її бажаннями і створюють для неї соціокультурне середовище. Таким чином, сформованість національної самосвідомості передбачає усвідомлення себе «часткою національної спільноти, носієм національних цінностей» і «ґрунтується на національній ідентифікації, вбирає в себе віру в духовні сили своєї нації, її майбутнє, почуття відповідальності перед своєю нацією...» [3, 106].

Видатний український педагог Г. Ващенко зазначав, що «національне виховання молоді є найважливішим завданням нашого народу», а українцям адресував такі слова: «Свій нарід українець мусить любити так, як діти люблять своїх батьків: любити його традиції, свою рідну мову, свою пісню, звичаї, любити природу, серед якої він живе, його культуру» [1, 3].

У цьому сенсі показовим є підхід до вивчення української літератури, покладений в основу концепції підручника для учнів 9 класу його автором В. Пахаренком. Учений-літературознавець пропонує розпочинати вивчення літератури з осягнення глибини української душі. Структуру українського національного характеру В. Пахаренко подає у вигляді своєрідної піраміди, де кожен наступний блок тісно взаємопов'язаний з попереднім: 1) особливий зв'язок із землею; 2) обожнення матері, жінки; 3) панівна емоційність; 4) магічне мислення; 5) релігійність, філософічність; 6) культ родини [5, 20]. Така структура нашого українського характеру проявляється й у фольклорних творах, і у творах вітчизняних письменників і не може не впливати на вибір ціннісних орієнтирів учнями.

Відомо, що найбільш важливим періодом соціалізації є дошкільний та шкільний вік, коли дитина не лише набуває знання, формує власний світогляд, але й отримує навички самоконтролю, взаємодії з колективом, уміння вирішувати складні життєві ситуації. Саме в навчально-виховному процесі відбувається розвиток усіх складових самовдосконалення особистості, насамперед, потреби у самоствердженні та самореалізації, що є невід'ємною частиною соціального становлення сучасної людини.

Урахувавши вищесказане, ми провели аналіз наукової літератури з проблем соціалізації та визначили критерії оцінки соціальних якостей школярів, зокрема учнів 10–11 класів:

- патріотизм – знання історії Батьківщини, звичаїв та традицій свого народу, сучасних важливих подій у державі, інтерес до її майбутнього, добровільна участь у суспільно корисній праці, активна підготовка до захисту Батьківщини;
- колективізм – участь у всіх справах свого колективу, звичка надавати товаришам допомогу, виконання рішень колективу, вимогливість до товаришів;
- гуманність – доброта, турботливе ставлення до молодших, повага до старших, добровільна допомога тим, хто її потребує;
- чесність – правдивість, дотримання єдності слова та справи, відвертість;
- сумлінне ставлення до праці – добросовісне навчання, своєчасне виконання необхідної роботи, дисциплінованість;
- відповідальність – сумлінне виконання своїх обов'язків, готовність відповідати за свої вчинки та вчинки товаришів;
- принциповість – стійкість поглядів і переконань, звичка відкрито висловлювати та відстоювати свою думку, самокритичність, здатність об'єктивно оцінювати вчинки своїх товаришів;
- цілеспрямованість – наявність конкретних життєвих цілей, відданість своєму життєвому ідеалу;
- активність – участь у суспільному житті класу та школи, ініціативність, організаторські вміння, оптимізм.

Саме ці критерії і покладені в основу формування соціальних компетентностей у процесі реалізації компетентного підходу до навчання на уроках української літератури.

Мета статті: показати необхідність реалізації компетентного підходу в сучасній освітній діяльності, розкрити потребу у формуванні в учнів соціальних компетентностей з усвідомленням власної національної ідентичності, продемонструвати, як у процесі вивчення художніх творів української літератури формувати національну свідомість школярів, активну соціальну позицію, ціннісні орієнтири.

Методи дослідження. Науковий аналіз філософської, психолого-педагогічної та методичної літератури, спостереження, опитування, бесіди, вивчення продуктів діяльності, аналіз педагогічного досвіду вчителів-філологів навчальних закладів Дніпропетровської області, аналіз відвіданих уроків та практичних робіт учителів, поданих до каталогу «Педагогічні здобутки освітян Дніпропетровщини».

Виклад основного матеріалу. Становлення особистості, формування її світоглядних позицій, ціннісних орієнтирів, ключових компетентностей найефективніше здійснюється через освіту, під час навчально-виховного процесу. Саме в освітньому середовищі відбувається цілеспрямований процес соціалізації індивіда, становлення громадянина-патріота України, з активною громадянською позицією, ціннісним ставленням до суспільства,

державних символів та законодавства. І тут не може бути дрібниць: єдиний мовний режим, самобутній україномовний простір, свідоме користування рідною мовою – все це сприяє вияву українського менталітету, способу самоусвідомлення і самоідентифікації з українським народом, бажанню зануритися у світ національної культури, української історії, народних традицій та звичаїв. Це вимагає від учителя високого рівня національної свідомості, патріотизму, відданості загальнодержавній справі, відповідальності за формування молодого покоління українців і, звичайно, розуміння необхідності інноваційного оновлення навчально-виховного процесу.

Слід зазначити, що український народ має великі надбання у вихованні людських чеснот. Упродовж віків від покоління до покоління передавалися обряди, звичаї, традиції, які допомагали виховувати умілих господарів, сміливих захисників, справжніх патріотів свого краю і рідної землі. Тож саме фольклор є основою формування національної свідомості дитини, прагнення відроджувати оригінальну творчість народу, виховувати й укорінювати ті ідеали, за якими жили наші пращури – ідеали порядності, відданості, патріотизму.

У 5–8 класах міфи, легенди, народні перекази, казки подаються як світ фантазії, мудрості, добра давніх українців. Героїчне минуле українського народу, відображене в історичних піснях, необхідно вивчати на інтегрованих уроках з музичним і образотворчим мистецтвом. Коли діти проспівують «Засвіт встали козаченьки» і «Ой, на горі та женці жнуть», аналізують картину А. Монастирського «Запорожець», досліджують історичні факти про героїчні вчинки Хмельницького, Морозенка, Кармалюка, у школярів формується чітке розуміння того, що вони нащадки духовно і фізично сильних людей і вони можуть пишатися славним минулим українського народу. А на завершення такого уроку на емоційному піднесенні пропонується учням написати твір-мініатюру «Як запорожці могли б допомогти Україні нинішній?».

Народознавчі знання застосовуються і під час вивчення інших тем, бо етнічна специфіка життя відображена в текстах багатьох українських письменників (наприклад, у творах І. Котляревського «Енеїда» і «Наталка Полтавка»). Так, із метою відродження молоддю старовинних звичаїв, продовження національних традицій необхідно практикувати на уроках розігрування народознавчих сцен із твору, які не тільки стануть яскравим елементом уроку, а й залучать школярів до усвідомлення давньої культурної спадщини українського народу. Ми не могли не скористатися рекомендаціями вченого-методиста Г. Токмань, яка пропонує під час аналізу художнього твору, характеристики образів, поспробувати побачити «українську душу» в літературному персонажі. Для цього слід виконати, наприклад, такі завдання: 1. Пояснити класові особливості національної ментальності і запропонувати знайти в художньому тексті, що вивчається,

їх вияви. Старшокласники мають прийти від філософської думки до мистецького образу через глибоке усвідомлення даного вчителем матеріалу і його практичне застосування при літературознавчому аналізі конкретного тексту, скажімо, роману П. Куліша «Чорна рада». 2. Закликати учнів до самостійного визначення рис української душі. Учні можуть піти одним зі шляхів, окреслених учителем: наприклад, схарактеризувати персонажа твору, зіставити характери двох героїв, інтерпретувати перебіг думок та почуттів ліричного героя вірша тощо [6, 11].

Під час вивчення творів української літератури, зокрема поезій Т. Шевченка, В. Симоненка, В. Стуса, Ліни Костенко, в основу системи національно-патріотичного виховання необхідно покласти правдиве слово про український народ, його менталітет, споконвічне прагнення до волі. Проведення диспутів, дискусій, обговорень проблемних питань у групах сприятиме становленню й розвитку національно свідомої особистості, з патріотичними поглядами, соціальною активністю, громадянською позицією. (Наприклад: «Я вибрала долю собі сама» (Ліна Костенко). Чи можна долю передбачити або змінити? Щоб ви взяли собі за взірець із творчості поетеси?). Крім процитованих рядків поезії поетеси, прозвучали відповіді зрілих, сформованих особистостей: «Доля людини залежить від долі батьківщини», «За взірець взяла б рідний ґрунт як основу духовності» тощо.

Як найбільш дієвий шлях практичного здійснення компетентнісного підходу і забезпечення формування компетентностей є застосування компетентнісно зорієнтованих завдань. Учитель повинен розуміти компетентнісну спрямованість завдань, запропонованих авторами підручників, посібників, зошитів і вміло їх використовувати, практично реалізовувати. На думку А. Фасолі, компетентнісно зорієнтованим можна вважати завдання, «виконання якого з огляду на визначену мету спонукає учня до задіяння наявних предметних і загальнонавчальних знань та вмінь, освоєння нових способів роботи з текстом, пошуку необхідних джерел інформації» [7, 15]. Так, на завершення вивчення творчості Г. Сковороди пропонується завдання, зорієнтоване на формування соціальних компетентностей, для обговорення в парах: «Чи погоджуєтеся ви з думкою, що прогресивні ідеї Г. Сковороди не втратили актуальності й нині? Підбравши аргументи, доведіть чи спростуйте думку». Щоб взяти участь у діалозі, учні занотовують ідеї філософа, звертаються до текстів творів у пошуках аргументів, з'ясовують актуальні проблеми сучасного суспільства, шукають шляхи їх вирішення, висловлюють власну позицію тощо.

Звичайно, щоб вирішувати питання дискусійного характеру, необхідно активно використовувати інтерактивні та групові методи навчальної діяльності. Це дасть можливість учням протягом уроку спільно обговорити найгостріші проблеми художнього твору, проявити як найвищу активність і зацікавленість результативністю виконуваної групою роботи, знайти відповіді

на запитання, які виникли під час прочитання твору, «прожити» разом з товаришами складні життєві ситуації героїв, зрозуміти власні орієнтири в житті, отримати підтримку й розуміння друзів. Вивчаючи в 11 класі твір Г. Косинки «У житах», пропонуємо скласти «Асоціативний куц» до слова «гармонія»; використавши «Мікрофон», обговорити питання «Як зробити життя гармонійним?»; за допомогою методу «Прес» спростувати або довести правильність твердження Гельвеція: «Люди досягають щастя лише у суспільстві». Школярі у взаємодії, спілкуванні з'ясовують життєво необхідні проблеми, над якими вони, можливо, ніколи б не задумувалися; визначають власну позицію, вибудовують життєву траєкторію, осмислюють своє місце в суспільстві. Таким чином, нами практично доведено, що компетентнісний підхід до навчання є прогресивним, перспективним і результативним, він сприяє формуванню у школярів ключових, зокрема національно-соціальних компетентностей, забезпечується на всіх етапах уроку української літератури завдяки використанню інтерактивних, групових методів навчальної діяльності, а також компетентнісно зорієнтованих завдань. Формування соціальних компетентностей школярів засобами літератури має відбуватися на національному матеріалі, з урахуванням історичного життя українського народу, його менталітету.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Матеріали даної статті можуть бути використані учителями-філологами для реалізації компетентнісного підходу до навчання на уроках української літератури, конкретні методи, прийоми, завдання допоможуть педагогам у практичній діяльності з метою формування у школярів національно-соціальних компетентностей. Деякі твердження автора можуть спонукати до дискусії та бути поштовхом до пошуково-дослідницької роботи викладачів гуманітарних дисциплін. Критерії оцінки соціальних якостей школярів будуть використані педагогами Дніпропетровщини під час роботи над обласним науково-методичним проектом «Освітні стратегії соціалізації особистості громадянського суспільства».

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті / Г. Ващенко // Освіта. – 2003. – № 1. – С. 3.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Перун, 2001. – 1440 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 576 с.
4. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 1392 від 23 листопада 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Пахаренко В. І. Українська література : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В. І. Пахаренко. – К. : Генеза, 2009. – 368 с.

6. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі на екзистенціально-діалогічних засадах : автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (українська література)» / Г. Л. Токмань. – К. : Міленіум, 2003. – 42 с.

7. Фасоля А. М. Компетентнісно зорієнтовані завдання: новація? Імітація? / А. М. Фасоля // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – № 5. – С. 14–20.

РЕЗЮМЕ

Сергиенко А. А. Формирование национально-социальных компетентностей у школьников на уроках украинской литературы.

В статье раскрывается методическая проблема формирования социальных компетентностей средствами украинской литературы. Внимание акцентировано на национальных чертах украинского народа и необходимости осуществления национально-патриотического воспитания при изучении художественных произведений. Автор статьи предлагает пути реализации компетентного подхода на уроках украинской литературы, методы интерактивного и группового обучения, другие инновационные приёмы.

Ключевые слова: национальная идентичность, социальные компетентности, украинская литература, художественные произведения, инновационные технологии, интерактивные методы.

SUMMARY

Sergienko A. A. Formation of the national and social competence of schoolchildren at Ukrainian literature lessons.

The article outlines methodological problem of essential social competences formation by means of Ukrainian literature with emphasis on national features of Ukrainian people and the challenges of our time concerning national-patriotic education particularly in the study of art works of Ukrainian literature. The author offers specific, tested in the learning process ways of implementation of competence approach at the Ukrainian literature lessons, methods of interactive and group learning for activity-based lessons, innovative techniques, technologies, that would help all subjects of activity to realize educational objectives, create an individually oriented atmosphere of democratic and effective learning.

We constantly see that the modern methodological science is updated very quickly. It is necessary to constantly perceive the new technologies, teaching models, educational approaches, combine them, provide them with practical guidance, supplement and implement them. The article refers to the competence approach implementation, which is now seen by teachers as one of advanced ways that directs the educational process to achieve the results, i.e. formation of the core competences of graduates in general and specialized subjects.

The author points out the approaches to the social competences formation taking national traits, features of character, mentality of the Ukrainian people into account. Those are clearly reflected in the works of Ukrainian art, because this issue was not given the necessary attention in theoretical works and practical research of scientists and methodologists. Literary education is an important factor in the education of the citizen-patriot of Ukraine; Ukrainian literature is a powerful carrier of identity of Ukrainian nation and language of its genetic code.

Methods, techniques and objectives, proposed by the author of the article, could be used by philologists in their practice; some of the author's assertions may encourage teachers to research activities.

The materials of this article can be used by the teachers-philologists for realization of the competence approach to teaching the lessons of Ukrainian literature, specific methods, techniques, and tasks will help teachers in practical activity with the purpose of formation of pupil' national and social competencies.

Key words: *national identity, social competencies, Ukrainian literature, works of art, innovative technology, interactive and group methods, dialogism, debatability, competency-oriented tasks.*